

Rituelen op scholen

Onderzoeksrapport over rituele vormen en functies in het openbaar voortgezet onderwijs in Nederland

Foto: gemaakt door Alexis Brown via Unsplash.

Emy Spekschoor, Joanna Wojtkowiak & Isolde de Groot

Universiteit voor Humanistiek, Januari 2024

Mede gefinancierd door Humanistisch Verbond

1. Inleiding

Voor u ligt het onderzoeksrapport "Rituelen op scholen". Hierin geven wij de belangrijkste bevindingen weer van het verkennend onderzoek naar rituelen in het voortgezet openbaar onderwijs in Nederland dat in 2023 is uitgevoerd.

Rituelen zijn een belangrijk onderdeel van elke samenleving (Driver, 2006). Rituelen schrijven voor welke symbooltaal mensen onderling spreken en hoe relaties worden uitgedrukt (bijv. begroeting of status). Zij markeren belangrijke overgangen (zoals prestatie of afscheid) en drukken uit wat een gemeenschap van belang vindt. Rituelen kunnen groot en collectief zijn (bijv. nationale dodenherdenking), maar ook klein en dagelijks (bijv. elkaar een hand geven). Er is steeds meer aandacht voor nieuwe en hernieuwde rituelen en welke plek deze kunnen hebben in verschillende domeinen (Wojtkowiak, 2022).

In onderzoek is aangetoond dat rituelen een belangrijk instrument zijn voor persoonsvorming en gemeenschapsvorming op christelijke scholen (zie De Wildt, 2014). In denominationele contexten wordt via de organisatie van religieuze rituelen mede door de schoolomgeving uiting gegeven aan de identiteit van een school(gemeenschap) en bijgedragen aan de persoonlijke ontwikkeling van leerlingen. Tot op heden is er weinig bekend over de rituelen die in het openbaar Voortgezet Onderwijs (VO) in Nederland georganiseerd worden. In dit kwalitatieve, verkennende onderzoek richtten wij op rituelen op openbare scholen in het voortgezet onderwijs. Doel van ons onderzoek was om verschillende rituelen en hun functies in kaart brengen. De centrale onderzoeksvraag luidt als volgt: *welke soorten rituelen zijn te vinden op middelbare scholen en welke functies hebben deze voor de schoolgemeenschap?*

Met rituelen verwijzen wij naar een breed scala aan individuele en collectieve handelingen die een symbolische betekenis dragen, maar wiens betekenis niet 'slechts' symbolisch is. Rituelen 'doen' werkelijk iets en kunnen veranderingen teweegbrengen, zoals veranderingen in sociale statussen of veranderingen in innerlijke, psychologische ervaringen (Wojtkowiak, 2018). Hier hanteren wij een werkdefinitie van rituelen als belichaamde, gecondenseerde, voorgeschreven opvoeringen (zie Grimes, 2014). Opvoering verwijst ernaar dat rituelen niet 'zomaar' worden gedaan, maar op een speciale manier. Door een handeling uit te voeren wordt er kracht bij de betekenis gezet. (Spreken en zwijgen zijn bijvoorbeeld ook rituele handelingen). Rituelen hebben dus een performatief component. Dit houdt in dat een ritueel op een specifieke manier uitgevoerd moet worden om te 'werken'; je doet het niet zomaar. Rituelen zijn intentionele handelingen, die met zorg en aandacht worden uitgevoerd en een symbolische, dus meerstemmige betekenis kunnen hebben. Het kan hierbij gaan om kleinere symbolische handelingen (ritualiseringen) die in het dagelijkse leven plaatsvinden, maar ook om complexere, collectieve ceremonieën, zoals een eindexamenuitreiking.

2. Methode

Ter beantwoording van de hoofdvraag formuleerden wij de volgende deelvragen:

- 1) Welke rituelen vinden plaats in de participerende scholen, en welke rituele momenten kunnen onderscheiden worden?
- 2) Welke functies hebben de rituelen die onderdeel uitmaken van de schoolgemeenschap?
- 3) Welke aandachtspunten ervaren de geïnterviewden t.a.v. de verdere ontwikkeling van rituelen en/of professionalisering?

Vanwege onze interesse in de ervaringen en verhalen van medewerkers over rituelen in hun school, is gekozen voor een kwalitatief verkennend onderzoeksdesign.

De onderzoekers (en auteurs van deze rapportage) hebben openbare scholen(koepels) uit verschillende regio's in het land benaderd. Docenten en/of directies van scholen reageerden positief. Na een verkennend gesprek zijn vervolgens in elke school 1 of 2 docenten en/of schoolleiders benaderd die betrokken zijn bij de organisatie van rituelen in de school, en/of deze ontwikkeld hebben. In totaal spraken we verspreid over de drie scholen met 6 respondenten.

Data zijn verzameld via semigestructureerde interviews met docenten en/of de schoolleiding over het type rituelen die plaatsvinden in hun school, welke functies deze hebben, en welke aandachtspunten zij ervaren. Daarnaast deden we participatieve observaties bij een ritueel, waar mogelijk, en verzamelden we beschikbare, relevante schooldocumenten (schoolvisie; rituele draiboeken). Elke onderzoeker verzorgde de dataverzameling op een van de scholen. De semigestructureerde interviews zijn gehouden met behulp van een topiclijst (o.a.: Welke rituelen worden er georganiseerd; hoe zijn deze rituelen opgebouwd; welke rituele momenten is men het meest bijgebleven; en welke aandachtspunten heeft men omtrent rituelen). Voor de observaties gebruikten wij een observatie-instrument, dat verschillende elementen van een ritueel in kaart brengt (o.a.: welke gevoelens opgeroepen worden; hoe geluiden/klanken een rol spelen in het ritueel; hoe de aankleding eruitziet) (gebaseerd op Grimes, 2014; 1999).

De interviews en uitgeschreven observaties zijn opgenomen en uitgetypt en vervolgens door de eerste auteur (ES) geanalyseerd. Ten behoeve van de interbeoordelingsbetrouwbaarheid zijn analysekader en voorlopige analyses in het onderzoeksteam besproken. Daarnaast is er nog een documentenanalyse toegevoegd van in totaal 19 Nederlandstalige digitale artikelen (nieuwsberichten, blogs) waarin nieuwe rituelen op scholen in het voortgezet onderwijs worden beschreven. Met een thematische analyse (Maxwell, 2013) zijn de data per deelvraag geanalyseerd. Door middel van een combinatie van deductief en inductief coderen geanalyseerd welke rituelen worden beschreven en welke functies worden omschreven.

3. Resultaten

3.1 Type rituele momenten en de functies van rituelen

De categorieën van rituelen en hun functies die wij identificeerden op basis van de analyse van interviewdata, observaties en de documentanalyse worden schematisch weergegeven in tabel 1 (zie bijlage 1). Namen van rituelen en rituele momenten die uit de analyse naar voren zijn gekomen zijn, zijn omwille van de anonimiteit en privacy aangepast.

In deze paragraaf gaan we dieper in op de type rituele momenten die we op basis van onze analyse hebben onderscheiden en gegroepeerd. Het gaat om zes typen waar rituele momenten plaatsvonden: (1) begin schoolleven, (2) einde schoolleven, (3) verbinding met medewerkers, (4) feestdagen en vieringen, (5) verbinding met ouders, en (6) rouw en crisis (zie Figuur 1). In Tabel 1 (zie bijlage 1) zijn de rituelen ook op type moment (en bijbehorende kleur) gepresenteerd.

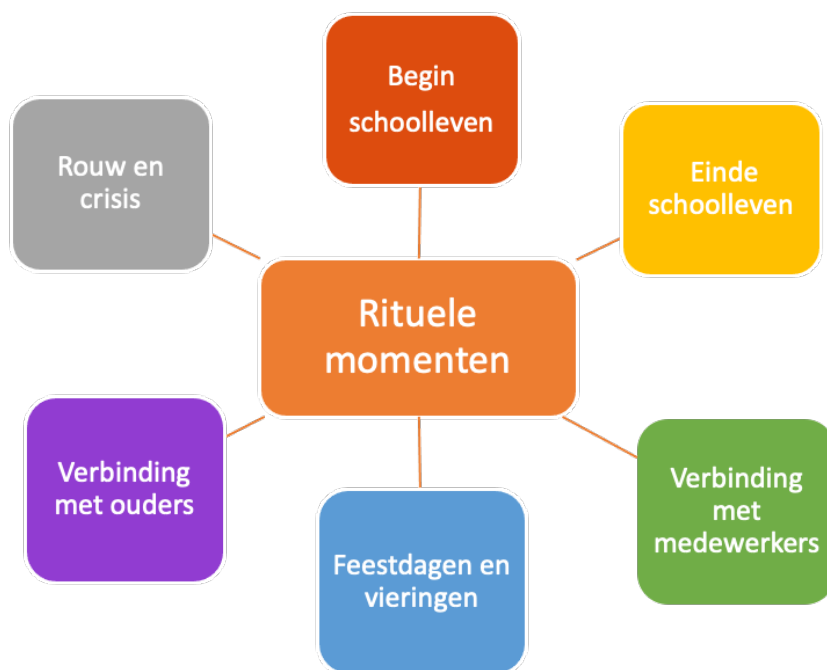

Fig.1 Overzicht rituele momenten

Om een concreter beeld te bieden van een aantal rituelen hebben we ook een vijftal rituele vignetten gemaakt van rituelen. Een vignet betreft een portret van een ritueel dat samengesteld is op basis van inzichten uit veelal verschillende databronnen. Kenmerkend voor deze vignetten (of samengestelde rituelen) is dat zij een goed beeld geven van:

(1) een bepaalde rituele behoefte;

(2) een bijzonder ritueel dat geen gemeengoed is op middelbare scholen in Nederland, maar naar ons idee wel goed inzicht biedt in de mogelijke kwaliteit en bijdrage van rituelen aan het schoolleven.

Bij de betreffende rituelen geven we steeds aan dat zij in bijlage 2 als vignet zijn uitgewerkt.

3.1.1. Begin schoolleven

Er zijn verschillende rituele manieren om het begin van het schooljaar of het begin van een schooldag te ritualiseren. Zo kun je denken aan het meer klassieke welkom heten van de leerlingen elke ochtend door de docent, maar ook het versterken van het welkom heten door kinderen drie keer in de ochtend te begroeten (op het schoolplein, bij de ingang en in de klas, zie bijlage 2). Daarnaast zijn er ook voorbeelden van creatieve rituele initiatieven die het schoolleven ritualiseren, zoals het “stokje overdragen” (zie voor volledige beschrijving Bijlage 2). Het stokje overdragen wordt aan het begin van elke onderwijsperiode georganiseerd. Hierbij draagt een groep leerlingen letterlijk een stokje over aan een andere groep leerlingen om zo te symboliseren dat nu een nieuwe groep leerlingen aan de beurt is om een leuke activiteit voor hun groep te organiseren. Dit ritueel markeert een overgang; de start van een nieuw begin na een afsluiting waarbij ook het oude wordt gevierd en geëerd. Tegelijkertijd worden de ontvangers van het stokje, en daarbij de nieuwe taak, kracht toegewenst voor het dragen van deze nieuwe verantwoordelijkheid. Door dit terugkomende ritueel wordt de gemeenschapsvorming geritualiseerd, en wordt de telkens nieuwe groep leerlingen die voor de afsluitende activiteit verantwoordelijk is, ingewijd in hun taak.

3.1.2 Einde schoolleven

De examenuitreiking is het meest kenmerkende ritueel binnen schoolgemeenschappen om een einde te symboliseren. Leerlingen ontvangen hun diploma's (prestatieritueel), krijgen erkenning voor hun verdiensten, beëindigen hun schooltijd (initiatie, transformatie in wereld buiten school) en verlaten de school (nemen afscheid van schoolgemeenschap). Zo kan een ceremonie, zoals de examenuitreiking, meerdere rituele functies hebben, zoals het vieren van de prestatie van het behalen van het diploma, het afsluiten van en terugkijken op de schooltijd. Doordat het examenritueel in een groep wordt gevierd (met leerlingen, ouders, docenten en medewerkers) is het ook een ritueel dat bijdraagt aan de schoolgemeenschap. Rituelen versterken gemeenschappen doordat men gezamenlijk deelneemt aan deze speciale momenten. Ook de ‘toeschouwer’ in het ritueel is niet passief, maar een rituele actor die iets toevoegt of representeert (Grimes, 2014).

Een ander laatste schooldag-ritueel dat wij tegenkwamen in een van de scholen die wij bezochten is ‘Bloemendag’ (zie Bijlage 2). De rituele handeling die Bloemendag markeert

is in wezen een klein, symbolisch gebaar: de docenten ontvangen een bloem van leerlingen. Maar het ritueel leeft zeer in de schoolgemeenschap en wordt als belangrijk onderdeel van de jaarafsluiting gezien. Docenten worden in het zonnetje gezet door het overhandigen van dit symbolische cadeau. Doordat de Bloemendag een lange traditie heeft in deze schoolgemeenschap wordt het door iedereen in de school herkend en ook verwacht.

3.1.3 Verbinding met medewerkers

Scholen hebben ook allerlei rituelen en ritualiseringen voor medewerkers. Zo worden jubilea van medewerkers gevierd (bijv. 12,5 of 25 jaar) met bijvoorbeeld een persoonlijke toespraak en een feest of borrel, waarbij mensen van binnen en buiten de schoolgemeenschap mogen aansluiten. Naast de meer klassieke afscheidsborrel en afscheidsspeeches kan er bijvoorbeeld ook een grabbelton van memorabilia worden gemaakt. Waarin de vertrekkende docent of medewerker een object meeneemt door deze te 'grabbelen'. De objecten zijn uit het schoolgebouw afkomstig. Op deze manier wordt zo een herinneringsobject van de school meegegeven.

Een ander voorbeeld is de interne nieuwsbrief, zoals de mei-brief. Voordat deze nieuwsbrief in mei wordt gestuurd, wordt deze een periode lang uitgebreid voorbereid. Er zijn gesprekken over de uitwerking van de standpunten in de school, hoe deze tot hun recht komen binnen de schoolgemeenschap en hoe nieuw beleid zorgvuldig kan worden gecommuniceerd en geïmplementeerd. Er wordt bewust aandacht besteed aan deze brief en wat de schoolgemeenschap nodig heeft om vervolgens het gesprek met elkaar weer te kunnen voeren.

Ludieke rituelen zijn ook te vinden in het schoolleven, zoals wanneer een zwangere medewerker een kindje heeft gekregen, en de directeur bij het bezoek een taart meeneemt waar alcohol in zit. De medewerker kan de taart niet eten, zo vlak na de geboorte, dus die is dan eigenlijk voor de directeur zelf. Een bijzonder gebaar, dat gemist zou worden als het niet plaatsvindt. Een ander voorbeeld van een ludiek ritueel is het geven van een 'filosofie mok' aan een nieuwe docent. Op deze mok wordt een onflatterende foto geprint van desbetreffende docent, met daarbij een van de meer opvallende filosofische of levenswijsheidsuitspraken van de nieuwkomer. Rituelen kunnen dus ook humoristisch zijn en luchtigheid brengen.

3.1.4 Feestdagen en vieringen

Deze categorie rituelen verwijst naar jaarlijkse vieringen die een plek hebben in de maatschappij en daardoor ook binnen het schoolleven worden gevierd, zoals kerst, nieuwjaar, maar ook paarse vrijdag, een muziekkavond, of een feest voor de onder- en/of bovenbouw. Een uniek ritueel is de 'maart-taart'. Dit ritueel is ontstaan doordat meerdere docenten en medewerkers in maart jarig zijn waardoor ze op dezelfde dag gaan trakteren

en de tafel in de personeelskamer rijk gevuld is met taarten. Door de goed gekozen naam wordt er symbolische kracht bij deze viering gezet.

Rituelen die een religieuze oorsprong hebben worden soms op initiatief van leerlingen geïntroduceerd en georganiseerd. De functies van het gezamenlijk vieren van religieuze vieringen kunnen verwijzen naar verbinding en inclusiviteit. Een voorbeeld hiervan is de door de leerlingen geïnitieerde en georganiseerde *iftar* tijdens de Ramadan. Iedereen is welkom om aan te sluiten, waardoor gemeenschappelijkheid wordt bevorderd en verhoudingen die onderdeel zijn van het schoolleven even tijdelijk worden doorbroken. Zoals die tussen leraar en leerling, of die tussen kernpersoneel en partners van de school. Voor openbare scholen kan de vraag ontstaan in hoeverre religieuze feesten passen in het schoolkarakter (zie ook paragraaf 3.2).

3.1.5 Verbinding met ouders

Naast dat ouders regelmatig welkom zijn bij feesten, vieringen en herdenkingen, zijn er ook voorbeelden waarin het contact met ouders in bepaalde mate is geritualiseerd. Een voorbeeld hiervan zijn de kijkavonden. Een paar keer per jaar wordt er met docenten en de leerlingen zelf gewerkt aan een manier om de voortgang van de leerling te laten zien. De ouders worden uitgenodigd om samen met de ouders en leerlingen dit te komen vieren. Het is een moment van reflectie en ook van trots. De manier waarop deze avonden worden aangekleed, zoals met feestelijke hapjes, muziek en een toespraak, bepaalt mede in hoeverre dit moment geritualiseerd is.

Uit de data kwam ook naar voren dat de nieuwsbrief voor ouders een ritueel aspect in zich heeft. De nieuwsbrief is een directe manier van in contact staan met de ouders, waarbij met name het informatieve aspect op de voorgrond staat: men wordt op de hoogte gehouden. Daarnaast speelt, vanuit ritueel perspectief, ook de wens aan verbinding een rol. Ouders worden niet alleen geïnformeerd maar men wordt ook regelmatig uitgenodigd om mee te denken voor, of deel te nemen aan, belangrijke momenten. Door het regelmatige verschijnen van een nieuwsbrief, en de terugkomende onderdelen (informatie over belangrijke gebeurtenissen, nieuws over leerlingen en docenten), maar ook juist door het oproepen tot betrokkenheid, kan de nieuwsbrief bijdragen aan een gevoel van verbinding met het schoolleven. Hierbij speelt niet alleen de inhoud een rol, of de toon, maar ook de regelmaat waarmee de nieuwsbrief wordt verstuurd.

3.1.6 Rouw en crisis

Elk schoolgemeenschap krijgt te maken met verlies, rouw en crisismomenten. Rouw en verliesmomenten treden bijvoorbeeld op wanneer een leerling of medewerker overlijdt. Een mooi voorbeeld van een goed geïntegreerd herdenkingsritueel voor leerlingen en medewerkers is de herdenkingszuil (zie Bijlage 2, met een voorbeeld afbeelding van een mogelijke herdenkingszuil) die een vaste plek heeft in het schoolgebouw. De

daadwerkelijke zuil die op een van de participerende scholen staat, is gemaakt door een kunstenaar. Bij een overlijden wordt een nieuwe zuil toegevoegd en wordt er een lampje bij de zuil aangezet. Naast de zuil kunnen ook eigen herdenkingsdiensten worden georganiseerd voor leerlingen, medewerkers en de familie van de overledene. Na de herdenkingsbijeenkomst wordt de zuil onthuld en neemt zo een vaste plek in de school, zonder dat de zuil(lengalerij) ‘te veel’ overheerst. De herdenkingszuil vormt volgens ons een waardige manier om rouw en verlies een vaste plek te geven in de schoolgemeenschap.

Crisisrituelen verwijzen naar momenten wanneer de samenleving ontwricht is (zoals de coronapandemie of andere rampen of ongelukken). Door rituelen te organiseren op zulke momenten wordt er ruimte gemaakt voor emoties die opkomen. Ruimte voor deze emoties om te zijn, ruimte om deze emoties te kunnen uiten en om deze emoties soms letterlijk een plek te geven. Tijdens de langdurige coronamaatregelen werden bijvoorbeeld online kerstboodschappen of andere onlinebijeenkomsten georganiseerd om het gebrek aan fysiek, sociaal contact te compenseren en de binding met elkaar te blijven houden. Ook kunnen rituelen helpen om de grens te markeren tussen crisistijd en ‘gewone’ tijd: wanneer de heftigheid weer voorbij is, maar de situatie nog doorwerkt. Of om te markeren dat de sporen die een crisis achterlaat, er altijd zullen zijn.

3.3 Aandachtspunten rond rituelen

Uit de analyse van interviews en documenten kwamen een aantal aandachtspunten naar voren die overstijgend zijn aan de rituele momenten.

Een eerste aandachtspunt is dat scholen zoekende zijn hoe rituelen een plek kunnen blijven houden binnen het schoolleven en hoe nieuwe rituele vormen en geschikte symbolen geïntegreerd kunnen worden. Alle drie de deelnemende scholen hebben eigen tradities en rituele vormen die door de jaren heen gegroeid zijn tot betekenisvolle momenten. Maar er wordt ook gekeken naar wat er nog ontbreekt of wat beter kan. Aan de ene kant speelt daarbij de visie of schoolfilosofie mee: legt men de focus op gemeenschapsvorming, verbinding, reflectie, uitwisseling, of vraagt een situatie iets anders? Is er een traditie die men ieder jaar kan volgen, of moet er regelmatig gekeken worden naar de invulling van rituele momenten? Ook speelt daarbij mee wie de schoolfilosofie kan (blijven) uitdragen, beïnvloed door het af- en toetreden van medewerkers.

Hoe wordt zichtbaar dat deze rituelen betekenisvol zijn en blijven: dat een ritueel niet verworpen is tot een routine zonder betekenislaag. Aan de andere kant leven er praktische vragen. Hoe geef je vorm aan een krachtige rituele praktijk? Aandachtspunt bij het praktische gedeelte is ook de inspanning die het vraagt om een ritueel goed vorm te geven en levend te houden. Niet op alle scholen is er ruimte om tijd en aandacht hiervoor te vinden. Naast de hectiek van de dag, hebben docenten al genoeg op hun bordje liggen en er zijn niet zomaar extra (betaalde) uren beschikbaar om dit thema op te pakken.

Docenten geven ook aan dat het in de huidige tijd lastiger is om mensen buiten de schooltijden te committeren aan school, iets wat vroeger meer vanzelfsprekend was (bijvoorbeeld dat iedereen naar de kerstborrel komt). Het zou een overweging kunnen zijn om rituelen tijdens schooltijd te laten plaatsvinden, al dekt dit niet de hele lading van de functie van rituelen (zoals gemeenschapsvorming binnen school, en gemeenschapsvorming van de school met de schoolomgeving).

Een ander opvallend punt is de variëteit in denkbeelden over de wenselijke aandacht voor (van oorsprong) religieuze feestdagen (zoals kerst of ramadan) in de school: of men deze wil vieren, en zo ja, op welke wijze. Een van de participerende scholen hanteert als uitgangspunt dat er geen religieuze vieringen collectief worden gevierd, maar dat er wel ruimte is voor individuele religieuze rituelen (bijv. een gebedsruimte). Op een andere school werd aangegeven dat zij zelf geen religieuze vieringen organiseren, maar deze wel faciliteren als leerlingen en/of docenten het initiatief nemen om deze te organiseren op een manier die uitnodigend is voor de hele schoolgemeenschap. Uitgangspunt is dat de wens en organisatie rond een religieus ritueel uit de schoolgemeenschap komt, en door de schoolgemeenschap gedragen wordt. De identiteit van deze openbare scholen varieert daarmee van expliciet seculier tot levensbeschouwelijk inclusief.

Onderwerp van gesprek lijkt daarnaast de vormgeving van dergelijke rituelen – is het wenselijk om bijvoorbeeld het kerstfeest te linken aan oudere feesten, zoals de Winterwende op 21 december of het feest van het licht, dat in vele (ook niet-christelijke) culturen wordt gevierd? Welke naam is passend? Welke rituele handelingen?

Conclusies

Ons verkennende onderzoek laat zien dat de participerende openbare middelbare scholen een breed pallet aan rituelen organiseren, en dat de georganiseerde rituelen veelal verschillende functies hebben, zoals het structureren van het schoolleven, het benadrukken van bepaalde emoties (dankbaarheid, afscheid), maar ook het transformeren van rollen en functies (initiatie, overdracht). Een ritueel kan verschillende functies in zich dragen, waardoor het meerstemmig is. Belangrijk voor het organiseren van krachtige rituelen op scholen zijn de rituele handelingen en symbolische betekenissen en de manier waarop de rituelen door de schoolgemeenschap worden gedragen, de terugkerende organisatie ervan binnen het schoolleven, en de keuze voor een passende en pakkende naam voor het ritueel. De naam van het ritueel maakt het 'echt', en helpt om een ritueel onderdeel te laten uitmaken van de identiteit van de school. Dit is zeker van belang wanneer de wens is om meer rituelen een plek te geven. Een krachtig ritueel kan door een groepje medewerkers of celebrant worden ontwikkeld, maar krachtige rituelen kunnen ook natuurlijk en spontaan ontstaan.

Op basis van onze verkenning, en de gelezen literatuur op het gebied van rituelen in het

onderwijs, geven we tot slot een aantal suggesties voor scholen die nieuwe rituelen willen ontwikkelen en/of bestaande rituelen willen versterken:

- Bouw in dat het ritueel (dagelijks, jaarlijks) herhaald wordt: Zo zorg je ervoor dat het ritueel een vast onderdeel van het schoolleven wordt. Herhaling zorgt ook voor herkenbaarheid (Lukken, 1999).
- Kies een pakkende en passende titel die zowel de letterlijke als symbolische betekenis of handeling weergeeft (e.g. het stokje overdragen). Dit versterkt het ritueel, en draagt bij aan herkenbaarheid.
- Sta open voor het ontstaan van eigen tradities, hoe klein ook. Op deze manier ontstaan eigen rituele initiatieven (zoals maart-taart of de memorabilia grabbelton) die uniek zijn voor de schoolgemeenschap.
- Denk na over rituelen voor de hele schoolgemeenschap, per sub-gemeenschap (dus, specifiek voor (groepen) leerlingen, docenten, medewerkers).
- Begin klein: Rituelen hoeven niet altijd groot te zijn, ook kleine rituelen voegen waarde toe aan het schoolleven.
- Draag bij aan een veilige en open schoolcultuur, zowel voor de organisatie van rituelen, als participatie aan rituelen op school. Bij rituelen gaat het om het aanraken van een diepere betekenislaag en ruimte maken voor kwetsbare emoties. Hiervoor is een veilige omgeving van essentieel belang.

Literatuurverwijzingen

Driver, T.F. (2006). *Liberating rites: Understanding the transformative power of ritual*. Booksurge.

Grimes, R. L. (1999). Jonathan Z. Smith's Theory of Ritual Space 1. *Religion*, 29(3), 261-273.

Grimes, R.L. (2014). *The craft of ritual studies*. Oxford University Press.

Lukken, G. (1999). Rituelen in overvloed. *Een kritische bezinning over de plaats en gestalte van het christelijke ritueel in onze cultuur*. VbK Media.

De Wildt, K. (2014). *With all senses: Something for body and mind. An empirical study of religious ritual in school*. Garamond Verlag.

Maxwell, J.A. (2013) *Qualitative Research Design: An Interactive Approach*. Sage, Thousand Oaks.

Wojtkowiak, J. (2018). Towards a psychology of ritual: A theoretical framework of ritual transformation in a globalising world. *Culture & Psychology*, 24(4), 460-476.
10.1177/1354067X18763797

Wojtkowiak, J. (2022). Ritual (Re)design. Towards a Framework for Professional Ritual Making in Postsecular Contexts. *Yearbook for Ritual and Liturgical Studies*, 38, 108-123.
10.21827/YRLS.38.108-123

Bijlagen onderzoeksrapport ‘Rituelen Op Scholen’

Onderzoekers: Emy Spekschoor, Joanna Wojtkowiak & Isolde de Groot
Universiteit voor Humanistiek, Januari 2024
Mede gefinancierd door Humanistisch Verbond

Bijlage 1. Rituele momenten, voorbeeldrituelen en hun functies

Tabel 1. Overzicht resultaten interview- en documentenanalyse

Rituele momenten	Voorbeelden	Voorbeeld-quotes	Functie, behoefte, betekenissen
Eerste schooldag/ week	- Op kamp - Mentoruitje - Kennismaking mentorgroep - Kennismaking nieuwe leerlingen - Introductie (dag, week of 10 dagen) - Culturele dagen - Estafette - Kernwaarden centraal stellen - Speurtocht	“Normaal hebben we een introductieperiode van een week waarin er een kamp is.” (R3) “I: Het is misschien een beetje een eerste welkomstritueel: het eerste moment dat leerlingen binnenkomen en weten ‘dit is mijn school!’” (R1) “En de estafette, dat is duidelijk dat ik [als initiator en coördinator] daar veel waarde aan hecht. Ik denk dat het superbelangrijk is om een moment te markeren wanneer je overgaat van de ene plek in de school naar de andere. Van de ene naar de andere verantwoordelijkheid ook.” (R1) “In de bovenbouw is het [de eerste schooldag] natuurlijk wel iets anders dan in de onderbouw. Maar in principe is het denk ik wel ook heel belangrijk dat de kinderen weer het idee hebben van oké, we starten weer samen. En we doen het weer samen. Ja, eigenlijk is dat wel ook heel erg gezellig. Het is ook een beetje kans geven aan kinderen om bij te praten over wat ze in de vakantie hebben meegemaakt. En op die manier ook weer relaties te verstevigen.” (R5) “Ook voor de mentoren [is het introductiemoment fijn].” (R4) “Het [introductiemoment] is ook gewoon een wat speelsere, luchtige manier om te beginnen.” (R6)	- Initiatie - Kennismaken/ ontmoeten - Verbinding - Markering begin - Waarden uitdrukken
Start schooljaar en dagelijkse schoolleven	- Welkom heten door docent in les, jassen uit - Welkom: leerlingen elke leerling drie keer begroeten voor begin les (ingang schoolplein, ingang school, ingang klas) - Dagstart: elke dag van de week heeft een eigen invulling (o.a. personeel	“Het gaat me erom dat je daarmee toont dat je aanwezig bent. Dat je hier bent. Dat je even de transitie maakt dat je niet buiten bent, of dat je met vrienden aan het chillen bent. Maar dat je dus landt in dat je op school bent. Dan ten tweede zeg ik: ik vind ook dat het iets te maken heeft met respect hoe je erbij zit.” (R3) “Wat je doet voor je leerlingen binnenkomen: verwelkom je ze individueel? Zit je achter een bureau? Loop je even naar ze toe? Hoe je je klas begroet en de les begint. (D) “En ik vind de dagstart op de maandag, woensdag en vrijdag met de leerlingen. Dat vind ik echt de hoeksteen van het coachschap. [...]”	- Overdracht - Uitwisseling - Vieren successen - Stilstaan/ reflectie - Welkom - Verbinding

	onderling; docenten onderling; en docent met coach of mentor-klas) -Maandelijkse gemengde dagstart - ‘Stokje overdragen’ ritueel - Ontvangst op nieuwe plek bij overgang onderbouw naar bovenbouw	De structuur in je rooster is dat - wat er ook gebeurt - op maandag, woensdag en vrijdag start je de dag. Je start altijd je week in je coach--klas en je stamgroep en je eindigt ook zo de laatste dag van de week. Er zit een begin en een einde van je week.” (R2) “Het ritueel bij de dagopening; wanneer medewerkers de vraag krijgen in de dagstart van ‘wat wil je nu eigenlijk leren.’ Volgens mij zegt dat veel over onze school.” (R1)” “[De docent] stond daar. Iedereen ging er omheen staan en toen was het stil en begon het. Ze had de oude garde uitgenodigd. Die mochten dan naast haar op het bankje staan en die mochten dan eerst vertellen, van oké, wat vond je moeilijk? Wat vond je makkelijk? En toen nodigde ze de nieuwe jongens uit en die mochten vertellen hoe ze het van plan waren om te gaan doen.” (R2) “En dan de ontvangst hier, als we weer terugkomen de volgende dag. Dan staat het nieuwe docententeam klaar van ‘he, wij gaan jullie verwelkomen’. ‘Welkom, jullie horen nu bij ons’. Ja, ik vind dat wel een belangrijk element, afscheid en ontvangst.” (R1)	
Einde binnen (dagelijkse) schoolleven	- Lesafsluiting - Afsluiting vak - ‘Reflectie ochtend’ als onderdeel van (toewerken naar) afsluiting	Hoe je een les afsluit: geef je nog een samenvatting? Laat je de studenten vragen stellen? Wat doe je eerst, waarmee eindig je?” (D: nieuwemuze.nl) “Er was daar ook allemaal materiaal voor ontworpen met een boekje dat ze moesten invullen. [...] En om het wat meer los te halen van ‘het kan wel zijn dat je dan 8 haalt’, maar ondertussen zie je misschien wel in de les aan gedrag, zus of zus of zo. En dat is ook onderdeel van wie je hier, ja van wat je hier als mens aan het doen bent zeg maar.” (R3)	- Markering - Reflectie
Afstuderen/ Eindexamen	- Diploma-uitreiking - Herinneringsboek voor personeel - Herinneringsboek met foto’s en bijzondere momenten voor de leerling (“mijn schoolfamilie”)	“En diploma-uitreiking is eigenlijk onze afsluiting. Aan het eind van het jaar. En dan komen per klas een leerling en ouders bij elkaar en er wordt toegesproken door een mentor. Die dan eigen praatje houdt, een persoonlijk praatje. En de directeur zegt natuurlijk wat. En de afdelingsleider zegt wat. En na afloop drinken we met zijn allen hier een glaasje om het af te ronden en dan komt de volgende klas.” (R4) “En er is een stoel waar niemand echt op durft te gaan zitten, bij de eindexamenuitreiking.” (R6)	- Vieren - Markering einde/ overgang - Terugblik - Prestatie bekrachtiging - Erkenning - Overgang/ transformatie

	- Brief schrijven aan jezelf in klas 6 - Tonen foto's van brugklas en klas 6		
Laatste schooldag	- Mentoruitje - Personeelsfeestdag - Eindbarbecue personeel - Zwemmen bij een lokale plas - Kamp - Uitzwaaien docenten - Kwetsbaarheids-spelletjes - Bloemendag - Afscheidsfeest leerlingen - Slot APV met lunch	"In de laatste week van school gaan we altijd op maandag met alle leerlingen naar [een zwemplas in de buurt]. Dat schijnt al jarenlang een traditie te zijn." (R3) "Het gaat ook heel erg om afscheid nemen met je klas...deze kinderen, of de helft, daar ga je ook niet meer mee in de klas zitten. Daarop terugkijkend: wat hebben we geleerd? En de hele avond staat in het teken van kwetsbaar zijn: 'hebben we nu echt een veilige omgeving waarin we diepere dingen kunnen delen met elkaar?'. Dat doen we rond het kampvuur, met allerlei kwetsbaarheidsspelletjes." (R1) "Oorspronkelijk komt het Bloemendag idee van vroeger. Er werd er een bloem aan de docent gegeven als dank voor alle lessen. En het is steeds meer een stunt, ja, het wordt nog steeds Bloemendag genoemd." (R5)	- Afsluiting - Afscheid vieren - Overgang vieren
Studie- en ontwikkel dagen personeel	- Open uitwisseling - Vergaderingen - Specifiek eten op deze dagen - Algemene personeelsvergadering (APV) bingo - Personeelsdag - Creatieve workshops	"We hebben als vrij abstract ritueel dat er momenten in het jaar zijn dat we samenkomen en dat we even het achterste van onze tong laten zien. Dat we met elkaar de stippen op de horizon zetten. Even waar zijn we naartoe aan het werken. Maar dat we ook echt een inventarisatie maken van waar we op dat moment staan." (R2) "Ik vertelde aan [de interviewer] dat ik die APV-bingo had gemaakt, hè. En dat hij halverwege de APV al klaar was. Dus dat dingen gewoon ook binnen zo'n vergadering gewoon heel vaak op hetzelfde manier gebeuren. Dat er altijd taart is na de openings-APV en dat er altijd fruit is bij de rapportvergaderingen." (R6)	- Verbinding - Uitwisseling
Welkom collega's	- Mok met foto en filosofische uitspraak - Eerste nieuwe teambijeenkomst - Commissie nieuwe docenten	"Dus een mokje met gewoon een zo lelijk mogelijke foto van haar erop en haar uitspraak erbij. En, dat heb ik toen ook bij [naam] gedaan. Dat wordt dan een beetje een soort van een traditie van oké, de filosofie sectie, die maakt een mokje." (R2) "We hebben eigenlijk ook een soort ritueel voor docenten die beginnen, hè? We hebben de commissie nieuwe docenten en die komt met de	- Initiatie in schoolgemeenschap - Markering begin - Verbinding - Erkenning (nieuwe rol)

		nieuwe docenten de donderdag voordat de school begint bij elkaar. En maakt dan ook kennis met het MT en wat inmiddels een vaste waarde geworden is, is dat we dan gezamenlijk lunchen. Dus de MT met de nieuwe docenten als nou ja, markering van het begin van hun werkzame leven hier. Die krijgen allerlei informatie mee, maar het is vooral ook om elkaar meer persoonlijk te leren kennen in een informele setting. (R4)	
Afscheid collega's	- Bedank-speech - Persoonlijk afscheidsmoment - "Dat is pech [schoolnaam]-er weg" - Grabbelton memorabilia school - Afscheidsborrel - Vast afscheidsmoment in jaaragenda met jaaroverzicht speech - Borrel - Afscheidsfeest - Club van Pensionado's	"Van iedereen nemen we afscheid. Maar afhankelijk van hoe verbonden je bent met de school, heb je ofwel een bedankje aan het einde van het jaar met iedereen erbij, ofwel een persoonlijk afscheidsmoment, waarin mensen gevraagd worden om voor jou te speechen. Dat is zeker op onze school een belangrijk ritueel." (R2) "De eerste collega die wegging, die bij de [schoolnaam] club hoorde, en die wegging toen [oude schoolnaam] [nieuwe schoolnaam] werd heeft een ritueel verzonnen, en dat noemde hij 'dat is pech, [schoolnaam]-er weg'. Hij heeft een enorme tas met allemaal [schoolnaam] memorabilia, en daar mag je in grabbelen als je weggaat. En als je weggaat, dan draag je die rol over aan iemand anders, om dat afscheid te verzorgen. (R2) "Dat we op die laatste dag tijd maken om het jaar af te sluiten met de collega's. En dat moment zelf, dat omsluit meerdere rituelen ook dat [naam] onze rector een soort van <i>wrap-up</i> van het jaar doet en dat hij nog eventjes aanzet van nou, waar zijn we het jaar mee begonnen? Wat waren onze aandachtspunten, hoe hebben we daar progressie in gemaakt? Waar staan we nu met zijn allen. En ook weer de stip op de horizon zet voor het volgende jaar." (R2) "En hetzelfde geldt ook over mensen afscheid nemen van school om wat voor reden ook. We spreken ze altijd even toe op de slot APV of als ze eerder gaan op een ander moment misschien. We organiseren een borrel of een afscheidsfeest om toch ook echt wel even te markeren. Nou, dat ze hier lang gewerkt hebben en dat ze weer gaan." (R4)	- Vieren van mijlpalen - Afscheid nemen - Erkennen - Eren - Markeren - Bekrachtiging verbinding
Jubilea en verjaardagen	- Toespraak en bloemen - Borrel - Feest	"Dus dan hebben we een bloemetje en toespraken, als je een ambtelijk jubileum hebt. En als je zoveel jaar op school bent, dan is ook afhankelijk hoe lang dan. Vieren we dat ook met een feest of een borrel." (R4)	- Vieren - Eren - Verbinding

	- Maart taart - 25 jaar in dienst - 12,5 jaar in dienst	“Er is aandacht voor ja, ik vond het ook heel erg... Ik vond het heel gênant dat ik een toespraak kreeg, maar toen ik het eenmaal ontvangen had, vonden wel dat [noemt naam] er echt iets heel erg moois en persoonlijks van gemaakt. Was ik toch ook wel heel erg blij mee. Ja, 12,5 jaar is ook niet niks.” (R6) “Wat ook bij rituelen hoort is de maart taart. Want er zijn heel veel jarig in maart en die trakteren altijd gezamenlijk, dus dan hebben we ergens de derde of vierde week van maart. Dan staat de hele tafel vol met taart.” (R4)	
Geboorte kind	- Bezoek rector met alcohol taart	“Ja altijd dezelfde taart met alcohol, wat interessant is als je borstvoeding geeft. En ja, als de taart er is, [noemt naam rector] komt het dan zelf op eten [lacht]. Daar zou ik heel ontregeld van raken als dat niet zou gebeuren.” (R6)	- Vieren
Interne nieuwsbrief	- Mei-brief - Weekbericht	“Nou, wij bereiden dan bijvoorbeeld een mei-brief voor. Met wat zijn nou de belangrijke dingen voor de doorontwikkeling van bepaalde lijnen die we gestippeld hebben binnen [schoolnaam]. [...] Maar wat wij belangrijk vinden, is dat we steeds de collega's daarin mee blijven nemen.” (R2)	- Verbinding - Openheid - Betrokkenheid
Schoolfeesten	- Onderbouw feest - Bovenbouw feest - Toneel- en feestavond - Toneelstuk - Bandjes-festival - Muziekavond	“En bandjes-festival en de muziekavond zijn dan ook voor docenten die in een bandje zitten of zo. Die treden daar dan ook. Maar ook leerlingen. Die mooi een mooie piano kunt spelen of niet zo heel erg goed kunnen zingen. Maar toch gewoon lekker het podium pakken. [Men lacht] Ja ja nee, het is echt van alle allerlei niveaus en heel open is dat ook. Ja. En dan is bandjes-festival, meer echt bandjes en muziekavond is ook voor mensen die, ik weet niet, opera kunnen zingen [lacht].” (R6)	- Vieren - Verbinding - Uitwisseling - Hiërarchie vervaging
Kerst	- Schaatsen lokale baan - Pub-quiz - Kerstontbijt mentorgroep - Kerstboodschap - Eindejaarsviering - Kerstlunch - Kerstborrel	“Waar hebben we die eerste maanden nou keihard aan gewerkt met zijn allen? Met welke boodschap sturen we elkaar de vakantie in.” (R2) “Dat schijnt iets te zijn wat we elk jaar doen dat we naar de [naam lokale schaatsbaan] gaan en gaan schaatsen. Dat is wel echt een traditie rondom kerst.” (R3) “We noemen het al een tijdje niet meer een kerstfeest. We noemen het een eindejaarsviering, ook omdat we niet nadrukkelijk kerst vieren. Het is de traditie dat het de kerstvakantie heet en dat die rondom kerst begint, maar wat wij feitelijk doen is het	- Jaarritme markeren - Vieren - Verbinding

		einde van het jaar markeren. En de invulling van die viering is heel seculier.” (R2) “En eindejaarsviering, dat is gewoon de afsluiting voor de gemeenschap die we zo belangrijk vinden, dat die wel verplicht is en dat dat hoort bij het zijn van een gemeenschap.” (R2)	
Nieuwjaar	- Openingsmoment	“En aan het begin van het jaar dat niet alleen [naam], maar ook [naam], degene die voornamelijk gaat over het opleidingshuis [...] Momenten dat zij dan een toespraak hebben, een moment hebben, om even de visie te delen. Nou daar, daar zit iets ritueels in. Dat heeft wel iets van... iets van een preek.” (R3)	- Jaarritme aanhouden - Vieren - Verbinding
Sinterklaas	- Binnen mentorgroep vieren - Sinterklaasviering gehele klas		- Vieren - Verbinding
Valentijn/ Week van de Liefde	- Thema: We Love Art (afronding CKV) - ‘Roze’ actie vanuit Gender and Sexuality Alliance (GSA) - Mentorles	“Terwijl het liedje Love Is In The Air aan stond en we hadden hartjes, snoepjes en alles. We hadden posters voor ze gemaakt waarop ze dan dingen op invulden. Waarin ze dan alle verwerking deden. En dat was roze en met hartjes, en dit en dat. Met vragen over kunst: waar ze van hielden of juist kunst die ze liefst zouden willen begraven.” (R3)	- Vieren - Waarden leven - Reflectie
Paarse vrijdag/ Pride	- Paars armbandje - Paars kleden - Roze koeken - Standje - Versieren - Gay pride meevaren	“Iedereen die krijgt een paars bandje om bij binnenkomst. Maar er wordt ook wel vanuit de organisatie van paarse vrijdag volgens mij landelijk best wel veel aangestuurd en aangeleverd voor scholen om mee aan de slag te kunnen en te gaan. En ik weet dat de leden van de GSA, die staan dan ook in de pauzes met een soort standje en die vertellen iets over paarse vrijdag en waar het voor is.” (R3)	- Vieren - Waarden leven - Verbinding
Ramadan	-Iftar - Suikerfeest - Stilteruimte	“Er is een iftar georganiseerd. Ja, voor leerlingen en docenten samen waar iedereen naar toe kon. En, we hadden ook een lokaal hier in gebruik als pauzeruimte voor leerlingen die meededen aan de ramadan, waar dan niet gegeten mocht worden.” (R3) “En de iftar ja dat, dat is iets dat niet vanuit de school, maar vanuit de leerlingen wordt georganiseerd.” (R2) “En, we hadden ook een lokaal hier in gebruik als pauzeruimte voor leerlingen die meededen	- Verbinding - Inclusiviteit - Waarden leven

		aan de ramadan, waar dan niet gegeten mocht worden. Mochten ze dat ingewikkeld vinden [eten] dat daar dat ze die confrontatie met eten of drinken wat minder hadden.” (R3) “We krijgen wel eens vragen om daar aandacht aan te besteden. Expliciet. Bijvoorbeeld door een stilleruimte te maken of bij bepaalde feesten daar gelegenheid voor te geven. Dat doen we wel op individueel niveau, maar niet als organisatie, niet als school.” (R4)	
Rondom seizoenen	- Herfstwandeling		- Reflectie - Jaarritme/ seizoen markeren
Nieuwsbrieven	- Nieuwsbrieven (wekelijks, maandelijks)	“[Een fragment uit een nieuwsbrief] We blikken terug op een geslaagde editie waarbij prachtig zichtbaar is geworden dat leerlingen in de eerste plaats leeftijdsgenoten zijn, iedereen over kwaliteiten beschikt, er gemakkelijk nieuwe vrienden worden gemaakt en dat het onderwijsniveau daar geen rol van betekenis in heeft.” (D) “[Een fragment uit een nieuwsbrief] “Tijdens deze periode is het extra belangrijk dat alle leerlingen elke dag de volgende spullen bij zich hebben: laptop (opgeladen), laptoplader, koptelefoon of oortjes. We willen je vragen om je kind hierbij te helpen en te ondersteunen.” (D)	- Verbinding (tussen school en ouders) - Bekrachtiging (betrokkenheid tussen school en ouders)
Kijkavond	- Ouders en leerlingen komen langs: feestje, foodtruck	“En dat is wel echt een moment waarop we leerlingen en ouders uitnodigen eigenlijk om te vieren wat er allemaal is gemaakt de afgelopen periode door de leerlingen. Om daar gewoon bij stil te staan als een soort moment van trots.” (R3)	- Vieren (leerling) - Reflectie - Verbinding (school, ouders, leerling)
Rouw (bijv. overlijden, leerling, docent, ouder)	- Centrale rouwplek met kunstwerken - Boom planten - Ceremonie bij centraal monument - Monument met zuilen - Herdenkingsboek - Jaarlijkse herdenking met kaars en bloemen	“En toen is er wel ook in de school een plekje ingericht daarvoor en zijn er kunstwerken gemaakt. En toen heeft de school geloof ik een boom cadeau gekregen.” (R3) “Die zuil die staat al, maar met een hoes eromheen. En die hoes wordt dan eraf gehaald. En dan staan er bloemen bij en directeur doet vaak een gesprekje. Daarna worden ook de nabestaanden uitgenodigd om even een kopje koffie te komen drinken.” (R5) “En ieder jaar hè bij de sterfdatum, dan staat er een kaarsje en dan staat er een bosje bloemen en markeren we toch weer even dat moment.” (R4)	- Ruimte maken (voor rouw, verdriet) - Herdenken - Bekrachtiging verbinding (met elkaar en/ of overledene)

	- Vlag halfstok - Apart lokaal - Iemand die ondersteunt - Stilteruimte		
Rituelen tijdens/ na Coronapandemie	- Kerstboodschap extra belangrijk - Livestream uitvaart - Eindexamen online volgen - Rituelen na heropening scholen	“Ja, dat was natuurlijk de bijzondere omstandigheid. Dat de familie ook aangeeft dat het [aantal bezoekers] beperkt bleef. Waardoor toch een heel groot deel van ons eigen personeel daar niet naartoe kon. En toen is er dus die livestream georganiseerd om hier dan te bekijken.” (R4)	- Reactie op crisis - Ruimte maken (voor emoties) - Verbinding

Geanonimiseerd, respondenten zijn R1, R2, R3, R4, R5 en R6.

D = Data uit document analyse

Bijlage 2. Rituele vignetten

De afbeeldingen zijn middels AI specifiek gemaakt voor deze rituele vignetten. Het eigendomsrecht en copyright van deze afbeeldingen behoort tot de auteurs van dit artikel.

Estafette

een ritueel voor de overgang van onderbouw naar bovenbouw

De overgang van de onderbouw naar de bovenbouw kan een moment zijn om ritueel te markeren. Men kan daarbij denken aan overgangsrituelen (*'rite de passages'*) binnen de schoolmuren, zoals het onder een versierde boog door lopen als feestelijke grensovergang tussen de onderbouw en bovenbouw, of een afscheids-optreden of toneelstuk om het schoolleven af te sluiten. Het kan ook buiten de schoolmuren, om letterlijk uit de oude situatie te stappen voor men weer begint aan een nieuwe fase. Een voorbeeld hiervan zijn dag-uitjes of op kamp gaan. Een wat uitgebreidere variant op het laatstgenoemde is de 'Estafette'.

De Estafette betreft een tweedaags kamp in de natuur met oefeningen, opdrachten, spellen en retraites. Leerlingen overnachten op een boscamping. Een belangrijk onderdeel van de Estafette, dat specifiek de transitie naar volwassene symboliseert, is het ritueel *'Solo uitdaging'*. Dit ritueel duurt 1,5 uur en vindt plaats op de tweede ochtend, in een bos in de buurt van het kampeerveld. De insteek van het ritueel *'Solo uitdaging'* is dat leerlingen 45 minuten alleen in stilte gaan doorbrengen in het bos. Zij worden daarbij uitgedaagd om te ontdekken hoe comfortabel zij zijn met het op zichzelf zijn, in stilte, in de natuur. Er wordt actief een appel gedaan op de waarden lef en verantwoordelijkheid.

De leerlingen krijgen mee dat het ritueel waaraan zij gaan deelnemen gaat over (sociale en fysieke) transitie. Symbolisch gaat het voor leerlingen om weer een stapje verder op de ladder van kind naar (jong)volwassene te komen. Verder wordt (het zijn in) de natuur gebruikt als symboliek en ook de uitdaging van iets moeilijks in je eentje doen als onderdeel van (persoonlijke) ontwikkeling en opgroeien.

Stokje overdragen

een ritueel om belangrijke taken over te dragen

Is er sprake van een overgangsmoment waarbij er taken worden overgedragen, dan is het ritueel het ‘stokje overdragen’ een idee. Een voorbeeld van dit ritueel in de praktijk, is de overdracht van de verantwoordelijkheid om een activiteit te organiseren aan het einde van een onderwijsperiode.

Een groepje van drie of vier leerlingen uit de onderbouw organiseert iets leuks voor hun groep, waar ook andere leerlingen uit de 1^e, 2^e en 3^e klas in zitten. Nadat deze activiteit heeft plaatsgevonden en als onderdeel van de start van de nieuwe onderwijsperiode wordt deze taak overgedragen aan een nieuw groepje. Iedereen komt een keer aan de beurt, behalve de 1^e jaars, zij mogen de kunst eerst afkijken.

Het overdragen wordt gedaan middels het ritueel ‘stokje overdragen’. Een laagdrempelig en kort moment, dat ongeveer 5 tot 7 minuten duurt. Het ‘stokje’ symboliseert de overdracht van de verantwoordelijkheid voor de organisatie van de gezamenlijke activiteit aan het eind van een onderwijsperiode.

De leerlingen die het vorige uitje hebben georganiseerd mogen eerst wat delen over hoe ze het hebben ervaren, op een geïmproviseerd podium, en geven dan het stokje door. De leerlingen die het nieuwe uitje gaan organiseren ontvangen de stok en daarmee de verantwoordelijkheid. De andere aanwezigen zijn belangrijk om getuige te zijn van dit moment en applaudiseren. Zo wordt het succes van het uitgevoerde uitje en het overdragen van de verantwoordelijkheid ervan erkend.

Herdenkingszuilen

rituelen bij rouw en verlies

Ook binnen schoolgemeenschappen vindt er verlies plaats. Het kan gebeuren dat er een medewerker overlijdt, of zelfs een leerling. Dit zijn verdrietige omstandigheden, waarbij het kan helpen om een herdenkingsplek in te richten. Een plek waar men elkaar kan ontmoeten, kan rouwen, delen of een kaarsje branden. Vaak zijn deze herdenkingsplekken tijdelijk, met een tafeltje waar een condoleanceboek op ligt. Meer permanente herdenkingsplekken zijn vaak een herdenkingsboom of een (zelfgemaakt) kunstwerk.

Een ander mooi voorbeeld van een permanente herdenkingsplek is het maken van een herinneringszuil. Dit is een vaste plek op school waar men kan stilstaan en herdenken. Bij iedere overleden persoon wordt er een kleine ceremonie gehouden waarbij een nieuwe zuil met diens naam wordt geplaatst. Zo heeft de overledene een permanente plek binnen de scholengemeenschap, ook al is hij of zij er niet meer. Bij deze plek kunnen er dan op speciale data bloemen geplaatst worden of op andere manieren gepast herdacht. Het voordeel van een permanente plek waar men kan rouwen, bezinnen, uitwisselen en herdenken, is dat het de boodschap meegeeft dat verlies bestaansrecht heeft. Dat het er mag zijn en bespreekbaar is. Ook wordt de nagedachtenis van de overledene zo in ere gehouden, doordat deze een vaste plek krijgt binnen de muren van de school. Het kan ook zo zijn dat men de zuil die geplaatst is, op de herdenkingsplek met de naam van de overledene, na een tijd weer ophaalt of meeneemt. Zo hoeft niet de persoon permanent een plekje te hebben, maar blijft de plek voor herinneringen en herdenken wel permanent.

Bloemendag

een ritueel gebaar om docenten te bedanken

De laatste schooldag van het jaar gaat vaak om stunten, gekke thema's en op een ludieke manier afscheid nemen van een school waar ze lange tijd onderdeel van zijn geweest. Vaak gaat het gepaard met een schoolfeest en veel gezelligheid. Het bedanken van de docenten heeft vaak geen vaste plek binnen de laatste schooldag en gebeurt met name door individuele leerlingen en ouders. Een bijzondere manier waarop dit wel zo is, is de rituele 'Bloemendag'.

Op deze dag geven leerlingen uit de eindexamenklassen, via een Bloemendagcomité, een bloem aan hun docenten om ze te bedanken. Het is op deze manier persoonlijk, waarbij 1 op 1 wat woorden van dank uitgesproken kunnen worden, maar ook collectief: doordat het ritueel in de bredere schoolgemeenschap is ingebed. Docenten en leerlingen leven ernaartoe en kunnen zich verheugen op deze speciale dag. Door het danken te ritualiseren wordt er kracht bij gezet.

Verwelkomen leerlingen *een dagelijks ritueel*

Rituelen die een verschil kunnen uitmaken, kunnen ook kleine dagelijkse rituelen zijn. Een voorbeeld hiervan is het verwelkomen van leerlingen bij het begin van de schooldag of bij het begin van een les. Door de leerling te begroeten en te verwelkomen bij de start van de schooldag, of bij de start van een les, maken ze een transitie van buiten de school en buiten de les, naar binnen de school en de les.

Het verwelkomen van de leerling kan op allerlei verschillende manieren. Er kan nadruk gelegd worden via kwantiteit: bijvoorbeeld door elke leerling drie keer te begroeten voor de eerste les begint. Bij de ingang van het schoolplein, bij de ingang van de school en bij de ingang van de klas. Er kan ook nadruk gelegd worden via kwaliteit: bijvoorbeeld door als docent bij aanvang van de les buiten de deur te staan en een voor een de leerlingen te begroeten op een manier die voor hen prettig is. Ze kunnen bijvoorbeeld kiezen uit een hand, een high-five, een boks of zwaai. Een andere vorm van kwaliteit is om leerlingen bij aanvang van de les heel bewust te laten landen. Een moment te nemen om met zichzelf in te checken voor de les begint. Dit kan bijvoorbeeld door stilte, een gedicht, een liedje, een mindfulness oefening, of iets wat de leerlingen zelf opperen.